

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE MİLLETLEŞME SÜRECİ

Elçin KÜRŞAT COŞKUN*

ÖZ

18. yy.'ın sonlarından itibaren modernleşme ve Batılılaşma hareketi, Batılı devletlerin ordularına kıyasla Osmanlı askeri gücünün zayıflığını ortadan kaldırmak ve toprak kayıplarını durdurmak üzere önce askeri alanda başlamış sonra bürokratik yapıya kaymıştır. Böylece askeriye imparatorlukta şekli olarak öncü model olma işlevini kazandı. Uzun süre Batılılaşmanın yönetici elit ve halk üzerindeki psikolojik etkileri konusunda çok az durulmuştur. Aşağı görülen "kâfirlerin" üstünlüğünü kabul etmek, Osmanlı elitinde büyük bir yara açmıştır. Daha farklı bir ruhsal çatışma, Batılılaşmanın teknolojik-askeri alandan kültürel alana da yayılmasıyla ortaya çıkmıştır. Batıyı, hem imparatorluğu yıkmaya çalışan ve toprak kaybına uğratan düşman olarak görmek, hem de 19.yy.'da artık bütün toplumsal alanlarda -kültür, sanat, siyasi fikirler, edebiyat, vs.- rol model olarak almak ve içselleştirmek hiçte kolay açıklanır bir çelişki değildi. Model olarak alınan Batı, aynı zamanda korkulan ve nefret edilen bir varlıktır. Dolayısıyla Osmanlı elitinin Avrupa'ya olan psikolojik bağları bir nefret-sevgi ilişkisidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Aydınları, Milliyetçilik, Avrupa.

NATIONALIZATION PROCESS IN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE REPUBLIC OF TURKEY

ABSTRACT

Since the end of the 18th century, the modernization and Westernization movement first started in the military field and then shifted to the bureaucratic structure in order to eliminate the weakness of the Ottoman military power and stop the land losses compared to the armies of the Western states. Thus, the military acquired the function of being the vanguard model in the empire in form. For a long time little attention has been paid to the psychological effects of Westernization on the ruling elite and the public. Acknowledging the superiority of the inferior "infidels" caused a great wound in the Ottoman elite. A different spiritual conflict has emerged with the spread of Westernization from the technological-military field to the cultural field. Seeing the West as the enemy trying to destroy the empire and losing land, and taking and internalizing the West as a role model in all social spheres - culture, art, political ideas, literature, etc. - in the 19th century is an easily explained contradiction. was not. The object that is taken as a model will always be internalized. The West, which was recognized as superior in the Ottomans, is also a feared and hated entity. Therefore, the psychological ties of the Ottoman elite to Europe are a hate-love relationship.

Keywords: Ottoman Intellectuals, Nationalism, Europe.

Atıf: ÇOŞKUN, E. K. (2021). "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Milletleşme Süreci", İMGELEM, 5 (8): 1-14.

Citation: ÇOŞKUN, E. K. (2021). "Nationalization Process in the Ottoman Empire and the Republic of Turkey", İMGELEM, 5 (8): 1-14.

Başvuru / Received: 12 Mayıs / May 2021.

Kabul / Accepted: 10 Haziran / June 2021.

Derleme Makale/ Review Article.

EXTENDED SUMMARY

The emergence of a central national state in the Ottoman Empire, like Italy and Germany, is a delayed process compared to Western European countries such as Britain and France, and is a top-driven development, not autonomous. While the strengthening of the

* Prof. Dr. Yeditepe Üniversitesi, Uluslararası İşletme Yönetimi Almanca Bölümü, E-mail: elkursat@gmail.com
ORCID Number: 0000-0003-4563-5133

bourgeoisie in Western Europe and its opposition to monarchical absolutism was an endogenous development, the immaturity of the bourgeoisie class in the empire took the search for a nation and the ideology of nationalism from outside, from international developments. Ottoman-Turkish nationalism is both reactive nationalism and exogenous: it is reactive because it was born as a reaction to the creation of their own nationalism in the process of dismemberment of the empire and the separation of non-Muslims from the empire. It is exogenous, ie it is externally sourced because the concept of nation and the ideology and ideas that emerged or were driven by the nation-building were taken from the West. So much so that since "nation" is a concept used for religious minorities, it was necessary to find a new concept for the unity to be created. During the Constitutional Monarchy, the word "people" was increasingly used in daily language and was used synonymously with today's "nation / nation" concept. We find the word populism for the first time in Ziya Gökalp (Toprak 1995: 40). First of all, the origin of this word in Mustafa Kemal's "Populism Program" of 1920, in the CHP program in 1931 and in the 1937 Constitution is the years of Union and Progress.

On the one hand, the ideal of preventing the ruling classes - bureaucracy - from the dissolution of the empire and at the same time regaining the lost prestige and power of the state, gaining power against European states, an ideology that can keep the empire's population together, and connect non-Muslim groups to the state and the nation-i-ruler. he pushed him to the search for a kind of glue. Because the existence and power of the ruling classes depended on the Ottoman state. The disintegration and collapse of the empire in a period of nearly 150 years, the continuous lost wars and lands have created a profound trauma and fear in both the ruling class and the public.

The magnitude of the shock shows that the empire lost 85% of its lands and 75% of its population between 1870-1920 (Akçam 1999: 176). States that have lost their superiority and dignity take a long time to handle reality, their injured sense of self-worth (Elias 1990: 10). They live in longing for their old glorious days. The loss of the Balkans was particularly hurtful and humiliating for the military and bureaucratic ruling class because a large number was born in the Balkans. Nationalism to develop under these circumstances is integral nationalism (Kushner 1977). We can see this orientation in the nationalist ideologies of all states that emerged in the early 20th century. The transition of the social and economic structure from a feudal society to a nation and in geographies where the bourgeoisie cannot fulfill this historical role, it has been tried to be achieved by integral nationalist ideologies to connect people to each other. Thus, the emergence of integral nationalism in the Ottoman Empire is not a special or

surprising development. Integral nationalism, described by Charles Maurras - one of the ideological fathers of this kind of nationalism - as "a religious substitute that takes the individual to its totality" (Arai 1992) is considered by Helmut Plessner as a characteristic of "belated nations" (Germany, the Ottoman Empire, Italy, etc.). Like., Peter Alter (1985: 46) emphasizes that these nations compensate for their collective feelings of inferiority with aggressive nationalism. At the end of the 19th century, the spread of integral nationalism in Germany, unlike many other European countries in the imperialist world, did not get its share from Germany's colonialism and was an economically backward country, and after the First World War it was defeat and humiliating. It is due to the Versailles Treaty. This collective psychology is very similar to the mood in the Ottoman Empire. The glorious dreams of reuniting the past (Elias vd. 1990) created the ideologies of "panism" in the empire and later in the Republic.

GİRİŞ

Toplumsal değişimin birbiriyle ilişkili ve birbirine paralel ilerleyen beş boyutu, yani alt süreci vardır (Elias 1976):

- 1) İnsan ve doğa ilişkileri, doğa kanunlarını anlamada ve doğal olaylar üzerinde kontrol yeteneğinde erişilen seviye
- 2) Toplumsal gruplar arasındaki güç dengeleri ve buna bağlı olarak devletleşme sürecinde gelineen seviye
- 3) Devletlerarası, yani uluslararası ilişkilerde güç dengesi
- 4) Bireysel ruh, algı ve düşünce yapısında ulaşılan gelişme seviyesi
- 5) Semboller (fikir hareketleri, ideolojiler, vs.) dünyası

Ulusal devlet kuruluş ve uluslaşma süreci ancak bu beş boyutun bir sentezi olarak anlaşılabilceği düşüncesindeyim ve Norbert Elias'ın Medeniyet Süreci Teorisini (Elias 1976) Osmanlı/Türk uluslaşma sürecine uygulamaya çalışacağım.

Modernleşme Sürecinde Hâkim Güçler

Osmanlı İmparatorluğu'nda devletleşme süreci hem geç hem de Batı Avrupa devletlerine kıyasla ters yönde, 17.yy.'dan itibaren merkezi gücün zayıflaması ve merkezkaç güç odaklarının güç kazanması yönünde gelişmiştir (Kürşat 2003). Önemli sebeplerinden biri coğrafi genişlemeydi, imparatorluklar çağı artık son bulmuştu. Fransa, İsveç, İngiltere'nin feodal devletlerinden daha entegre olmuş, gittikçe merkezileşen mutlak monarşilere dönüşürken (Tilly 1990), Osmanlı İmparatorluğu'nda yerel ayanlar askeri ve ekonomik bağımsızlıklarını, güçlerini arttırarak merkezi otoriteye karşı çıkan, hatta ordularıyla savaşan

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Milletleşme Süreci

güçler haline gelmişlerdi. Bilindiği gibi 17. hatta 18. yy. da Osmanlı İmparatorluğu'nda birbiriyle ve merkezi otoriteyle savaşan “landlord”ların devri olmuştur.

18. yy. 'ın sonlarından itibaren modernleşme ve Batılılaşma hareketi, Batılı devletlerin ordularına kıyasla Osmanlı askeri gücünün zayıflığını ortadan kaldırmak ve toprak kayıplarını durdurmak üzere önce askeri alanda başlamış sonra bürokratik yapıya kaymıştır. Böylece askeriye imparatorlukta normatif öncü model olma fonksiyonunu kazandı. Uzun sürede Batılılaşmanın yönetici elit ve halkın üzerindeki psikolojik etkileri konusunda çok az durulmuştur: aşağı görülen küffarların üstünlüğünü kabul etmek Osmanlı elitinde büyük bir narsistik yara açmıştır. Daha farklı bir ruhsal çatışma, Batılılaşmanın teknolojik-askeri alandan kültürel alana da yayılmasıyla ortaya çıkmıştır: Batıyı hem imparatorluğu yıkmayı hedefleyen ve toprak kaybına uğratan düşman olarak görmek, hem de 19.yy.'da artık bütün toplumsal alanlarda -kültür, sanat, siyasi fikirler, edebiyat, vs.- rol model olarak almak ve içselleştirmek. Model olarak alınan daima içselleştirilen obje de olur. Osmanlılarda identifikasyona girilen, üstünlüğü tanınan Batı aynı zamanda korkulan ve nefret edilen bir varlıktır. Dolayısıyla Osmanlı elitinin Avrupa'ya olan psikolojik bağları bir nefret-sevgi ilişkisidir.

Tanzimat'tan beri Batılılaşma ve terakki ödevinin yüklendiği askeri ve sivil bürokrasi devletin modernleşme projesini yürüten bir sınıf oluşturmuştur, Avrupa'da olduğu gibi burjuvazi ve entelektüeller değil. Bir taraftan nefret edilen Avrupa güçleri diğer taraftan Batı'nın medeniyet ve güç standartlarının sorgulanamayacak şekilde kabul edilen hedefler haline gelmesi, Osmanlı elitinin “Avrupa medeniyetine” “ambivalent bakışı” Cevdet Paşa'nın medeniyeti, yolu üzerinde bulunan her şeyi yıkan, karşı konulamaz bir kuvvet olduğu sözlerinde çok belirgindir (Mardin 1969: 21).

Asker ve bürokrat ikilisinin önderliğinde yürütülen modernleşme sürecinin, Avrupa'da olduğu gibi demokratikleşme sürecini de beraberinde getiremeyeceği açıktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun harabelerinden yükselen Türkiye Cumhuriyeti, varlığını askeri başarıya borçlu olduğu için ordunun siyasette, bürokraside ve toplum üzerindeki etki ve gücü daha da kuvvetlenmiştir. Devlet kadroları ve komuta pozisyonları ordu mensupları tarafından doldurulmuştur. “Düşmana karşı İstiklal Savaşını kazanarak Cumhuriyeti kuran” Türk ordusuna duyulan minnettarlık toplumda halen mevcuttur.

Nitekim hem kısa ömürlü 1876 Anayasası hem de 1908 Anayasası yükselen bir burjuvazi tarafından değil, ordu tarafından Sultan'a yapılan bir başkaldırıyla gerçekleşmiştir. Balkan gerilla savaşlarının önderlerini içine alan İttihat ve Terakki rejimi, iktidarı sırasında bu

gerilla tecrübelerinin şiddetini siyasi sahneye ve kültüre taşımıştır. Mevcut olan kolektif psikoloji şiddet sembollerini kabul etmeye hazırdır. Öyle ki pek çok gazetenin isimleri veya kamusal alanda görülen semboller süngü, bomba, tüfek gibi silahlardan alınmış, paramiliter gruplar kurulmuş, muhalif olan siyaset adamları suikasta uğramıştır (Gawrych 1986). Bu devir Almanya'nın Weimar Cumhuriyeti dönemine çok benzerlik gösterir. İttihat ve Terakki daha henüz gizli bir örgütken üye kabul töreni, şiddetin ne derece itibar gördüğünün, aynı zamanda erotize edildiğinin -ve dini sembollerle birleştirildiğinin- bir göstergesidir. Yeni üye adayları Kuran ve tabanca üzerine yemin ederek tabancayı öpmektedir.

İtalya ve Almanya gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da merkezi bir ulusal devletin ortaya çıkışı, İngiltere ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerine göre gecikmiş bir süreçtir ve yukardan güdümlü bir gelişmedir, otonom değil. Batı Avrupa'da burjuvazinin kuvvetlenmesi ve monarşik mutlakiyete karşı çıkışı endojen bir gelişmeyken, imparatorlukta burjuvazi sınıfının gelişmemiş oluşu millet arayışını ve milliyetçilik ideolojisini uluslararası gelişmelerden, dışardan aldı. Osmanlı-Türk milliyetçiliği hem reaktif bir milliyetçiliktir hem de eksojendir: Reaktif çünkü imparatorluğu parçalama emelleri ve Gayrimüslimlerin imparatorluktan ayrılma süreçlerinde, kendi milliyetçiliklerini yaratmaya bir reaksiyon olarak doğmuştur. Eksojen yani dış kaynaklıdır çünkü ulus kavramı ve ulus kurmada ortaya çıkan veya güdümlü olarak çıkartılan ideoloji ve fikirler Batı'dan alınmıştır. O kadar ki, "millet" dini azınlıklar için kullanılan bir kavram olduğu için, yaratılmak istenen birliğe yeni bir kavram bulmak icap etti. Meşrutiyet yıllarında "halk" kelimesi giderek günlük dilde kullanılmaya başlandı ve bugün ki "millet/ulus" kavramıyla eş anlamlı kullanılıyordu. Halkçılık sözcüğünü ise, ilk kez Ziya Gökalp'te buluruz (Toprak 1995: 40). Evvela, Mustafa Kemal'in 1920 tarihli "Halkçılık Programı'nda", 1931'de CHP programında ve 1937 Anayasası'ndaki bu sözcüğün kökeni İttihat ve Terakki yıllarıdır.

Bir taraftan hâkim sınıfların -bürokrasinin- imparatorluğun dağılıp yok olmasını önlemek, aynı zamanda da devletin kaybolmuş prestij ve gücüne yeniden kavuşması, Avrupa devletlerine karşı güç kazanması ideali, imparatorluk nüfusunu bir arada tutabilecek, Gayrimüslim grupları devlete ve millet-i-hâkimeye bağlayacak bir ideoloji -bir nevi zamk-arayışına itti. Çünkü hâkim sınıfların kendi varlığı ve gücü Osmanlı devletine bağlıydı. 150 yıla yakın bir sürede imparatorluğun dağılma, çökme süreci yaşaması, sürekli kaybedilen savaşlar ve topraklar hem yönetici sınıfta hem de halkta derin bir travma ve korku yaratmıştır.

Yaşanan şokun büyüklüğünü, imparatorluğun 1870-1920 yılları arasında topraklarının %85'ini, nüfusunun %75'ini kaybetmiş olması gösterir (Akçam 1999: 176). Üstünlüğünü ve

onurunu kaybetmiş devletlerin realiteyi, yaralanmış öz değer duygusunu kaldırabilmeleri uzun zaman alır (Elias 1990: 10). Eski şanlı günlerinin hasreti içinde yaşarlar. Balkanlar'ın kaybı askeri ve bürokrat yönetici sınıf için bilhassa yaralayıcı ve onur kırıcı olmuştur çünkü büyük bir sayı Balkanlar'da doğmuştur. Bu şartlar altında gelişecek milliyetçilik integral milliyetçiliktir (Kushner 1977). 20 yy. 'ın başlarında ortaya çıkmış bütün devletlerin milliyetçi ideolojilerinde bu yönlenmeyi görebiliyoruz. Toplumsal ve ekonomik yapının feodal bir toplumdaki ulusa geçişi ve burjuvazinin bu tarihi rolü oynamayı gerçekleştiremediği coğrafyalarda insanları birbirine bağlamak integral milliyetçi ideolojilerle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda integral milliyetçiliğin ortaya çıkışı özel veya şaşırtıcı bir gelişme değildir. Charles Maurras'ın –bu cins milliyetçiliğin ideolojik babalarından biridir- “bireyi total teslim alan bir din ikamesi” olarak tanımladığı (Arai 1992) integral milliyetçilik, Helmut Plessner tarafından “gecikmiş uluslar”ın bir niteliği olarak değerlendirilirken (Almanya, Osmanlı İmparatorluğu, İtalya vb.), Peter Alter (1985: 46) bu ulusların kolektif aşağılık duygularını agresif bir milliyetçilikle telafi ettiklerini vurgular. 19. yy.'ın sonunda Almanya'da ki entegral milliyetçiliğin yayılmasının, emperyalist dünyada diğer birçok Avrupa ülkesinin aksine Almanya'nın koloniyalizminden nasibini alamaması ve ekonomik olarak henüz geri kalmış bir ülke oluşu, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra ise yenilgi ve onur kırıcı Versay Anlaşması sebebiyledir. Bu kolektif psikoloji Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ruh haline çok benzemektedir. Şanlı geçmiş günlere yeniden kavuşma hayalleri (Elias vd. 1990) imparatorlukta, sonra da Cumhuriyet'te “panizm” ideolojilerini yaratmıştır. Osmanlı İmparatorluğu olsun, Almanya olsun motifler aynıdır:

- 1) Devletin varoluşuyla ilgili derin bir kolektif yok olma korkusu,
- 2) Yönetici sınıfın, devletin ve dolayısıyla kendilerinin eski kudretine kavuşma ihtirası,
- 3) Devletin ve kendilerinin hükmetme araçlarının, dolayısıyla merkezi otoritenin güçlendirilmesi (Akçam 1999: 181)

Panizmler

Bilindiği gibi 19.yy.'ın ortalarından itibaren Tanzimat ve 1856 Fermanlarıyla bütün milletlerin eşitliğini vurgulayan Osmanlılık ideolojisi heterojen etnik ve dini gruplar arasında, Osmanlı devleti ve Türk-Müslüman tebaayla özdeşleşme ve bağlılık, yani kolektif bir Osmanlı milliyeti/vatandaşlığı yaratmayınca ve dolayısıyla sınırlardaki bölünmeler ve toprak kayıpları devam edince, Panislamizm ve Panturanizm idealleri ile yaralanmış kolektif narsizmi tatmini yoluna gidilmiştir. Aynı zamanda, önce hiç olmazsa Müslüman tebaayı -ki artık nüfusun çoğunluğunu meydana getiriyordu- imparatorlukta tutmak amacıyla Panislamizm reel devlet

ideolojisi oldu, “Osmanlılık” tan resmi söylemde hiç vazgeçilmemesine rağmen, Arnavutluk’un ve Arapların bağımsızlık hareketleriyle bu ideal hayal kırıklığına uğrayınca, onun yerine Panturanizm ideolojisi denenmesi bir tesadüf değildir. Panturanizm artık farklı bir coğrafyada ve sadık Türk haklarıyla bir cihan imparatorluğu kurma narsizmidir.

Etnik kimlik bilinci Avrupalı Türkologların Asya Türklüğü ile ilgili çalışmalarının Osmanlı İmparatorluğu’na taşınmasıyla başlamıştır (Borzecki, Davids, Cahun, Vambery, Thomsen). İkinci önemli temel ise, Rusya’dan Osmanlı İmparatorluğu’na kaçan Tatar kökenli yazarların -İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura gibi- milliyetçi fikirleri ve Genç Kalemler, Türk Ocağı, Türk Yurdu gibi kurumların yayınları olmuştur. Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa da bu fikir akımına ilgi göstermişlerdir. Tıbbiye ve askeri okullar Türkçülüğün yaygınlaştığı ilk kurumlar olmuştur. Üçüncü önemli faktör ise, Balkan Savaşları sırasında Balkanlardan Anadolu’ya Türk göçleri ve Anadolu’nun Türkleşmesi idi.

Hanedanın toprakları koruyamaması, 1. Dünya Savaşı sonunda işgalcilere karşı güçsüzlüğü Sultan’ın egemenliği düşüncesine, meşrutiyetine karşı tepkilerin büyümesini ve bağımsız bir ulusal egemenlik ve milliyetçilik anlayışını doğurmuştur.

Panturanizm ve Panislamizm hayalleriyle ilgili olarak Mustafa Kemal’in “Yapamayacağımız, gücümüzün yetmeyeceği şeyler üzerine konuşmamızın yanlış olduğu söylemi (Öztürk 1990: 699), Cumhuriyet’te bu kolektif narsizmle bir hesaplaşma değil bir psikolojik bastırma mekanizması oluştuğunu gösterir”.

Milliyetçiliğin Şiddete Yönelmesi

Öz değer kaybı ve aşağılanma duygusu, şanlı geçmişin yeniden yaratılması özlemi, yani fantezideki geçmişin idealleştirilmesi ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Ancak yok olma korkusu devletlerarası ilişkilerde ve Balkanların kaybıyla o kadar güçlenmiştir ki bu kolektif telafi mekanizması şiddet içeren bir ideal halini almıştır: Düşme duygusunun kuvveti bu düşüşü durdurmada şiddet eğilimini direkt olarak artırır (Elias 1990: 464). Panislamizm ve Büyük Turan İmparatorluğu hayalleri 1. Dünya Savaşının başarılarındaki yenilgiler ve 1914-15 Sarıkamış felaketi başa gelince aynen böyle oldu ve bu şiddet dış düşmanların içteki mihrakları olarak görülen azınlık gruplarına yöneldi. Bilindiği gibi korku ve nefretin esas hedefleri saldırılamayacak kadar kuvvetliyseler, şiddet güçsüz gruplara kayar (Mitscherlich 1963). Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Güçlerin en önemli baskı sebeplerinin imparatorlukta Hristiyan grupların korunması, kollanması olduğu hepimiz için malum olduğuna göre, şiddetin yöneldiği hedeflerin neden bu azınlık grupların olduğu çok iyi anlaşılır.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Milletleşme Süreci

Nerdeyse bir buçuk asır süren yok olma korkusu, Büyük Güçlerin tehdidi altında bulunmak, sınırdaki tebaa milletlerin bu güçlere dayanarak bağımsızlık savaşlarını ve saldırılarını sürdürmeleri Türk milliyetçiliğine, imparatorluğun onu yok etmek isteyen düşmanlar tarafından sarılmış ve bütün dünyanın bize karşı olduğu inançlarını entegre etmiştir. Kronik bir yalnızlık ve çaresizlik duygusudur bu. İçine düşülmüş kolektif korkunun ulaştığı boyutu, Celal Nuri'nin sözleri çok iyi ifade etmektedir.

“Korkumuzu anlatmaya muktedir değilim. Bütün dünya düşmanımız, bütün kâfirler...”
(as cited in Kürşat-Ahlers 1996).

Ve imparatorluğun içindeki Türk olmayan unsurların kendi eşitlik, ulusal ve kültürel haklarıyla ilgili her talepleri bu bölme ve parçalama hedefinin bir parçası olduğuna inanılmıştır. “Osmanlı-Türk yönetici elitinde bir tür yalnızlık psikozu ve anlaşılama sendromu...” (Akçam 1999: 182) sürekli haksızlığa uğrama inancı doğurmuştur. Batı'ya atfedilen çifte standartlılık bugün de kolektif “öteki imajı” için geçerlidir.

Ulusların inşasında sosyoekonomik evrimin belli bir düzeye erişimi temeli oluşturursa, mitoslar ve kolektif öz imajın hâkim sınıflar tarafından yaratılması da yapı taşlarını meydana getirir. Türk milliyetçiliğinin temelinde yatan mitosları göz önüne sererek bunların kolektif aşağılık duygusunu telafi edici olduklarını görürüz:

- 1) Türk tarihinin diğer uluslarınkinden çok farklı, özel ve kendine münhasır oluşu,
- 2) Bir taraftan Osmanlı devletinin zayıflığına, diğer taraftan Batı'da ki barbar, geri kalmış Türk imajına bir reaksiyon olarak Türklerin tarih öncesinden beri güçlü devletler kurmuş olduğu ve birbirini takip eden bu devletlerin süreklilik ve milli devlet özelliği taşıdıkları: Türklerin tarihte en çok devlet kuran bir ırk olması inancı

Bilindiği gibi bu ego yükseltişi, Cumhuriyet'te dünyadaki bütün medeniyetlerin Orta Asya'dan göç eden Türk kavimleri tarafından kurulduğu megalomanisine dönüşmüştür. 1. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, Türklerin Anadolu'ya uzaklardan gelmiş bir ırk olduklarına göre, eski bölgelerine geri dönmeleri gerektiği, onların medeni değil tam tersine medeniyetleri yıkan bir topluluk olduğu iddialarına bir reaksiyon olarak Türk Tarih Tezi yaratıldı: Türklerin bütün medeniyetlerin kökenini oluşturdukları ve Anadolu'yla çok eskiden beri ilişkileri bulunduğu cevabı, aşağılık duygusunun megalomaniye -üstünlük duygusuna dönüşmüş şeklidir.

Periferide Ortaya Çıkan Milliyetçilikler

1789 Fransız Devrimi'yle beraber, burjuva önderliğinde halkın kendi egemenliğine dayandırdığı bir ulus-devlet yaratması tesadüf değildir. Batı Avrupa'da merkezi devlet gücünün ortaya çıkış sürecinde ve dolayısıyla burjuvanın oluşmasındaki ekonomik şartları oluşturmada Fransa öncüydü. Orta ve Doğu Avrupa -Balkanlar dahil- ise geç kalmış bir merkezi otorite sebebiyle uluslaşma sürecinde geriden geldi. Tepeden inme güdümlü bir ulusal birlik oluşturulmaya çalışılmasıyla ve yarım asırda Batı Avrupa'nın seviyesine ulaşma çabasıyla integral milliyetçilik, müşterek kültür ve kan bağına dayanan aşırı milliyetçi ideolojiler geliştirdi. Aynı devletleşme ve ekonomik gelişme sürecinde Avrupa'nın en geri kalmış bir bölgesi olarak Balkanlar'da az nüfusları, Batılı güçlerin sürekli müdahalesi ve Balkanlaştırma stratejileriyle irredentist hedeflerin odağı haline gelmiş ve yine Batı Avrupa'dan gelen milliyetçilik akımlarının aşırı ve şiddet içeren hale evrilmesine neden olmuştur¹. Balkanlarda milliyetçilik daha ziyade alt ve alt-orta sınıflar tarafından taşındı, burjuva tarafından değil. Milliyetçi hareketlere ve ayaklanmalara önderlik rolünü de aydınlar yükledi. Aslında 20. yy. 'ın ikinci yarısında ortaya çıkmış az gelişmiş ülke milliyetçilikleri gibi, Atatürk milliyetçiliği ideolojisini de çoğunluğu bürokrat olan aydınlar şekillendirmiştir. Yunanistan'da aydın zümre 17.yy.'da ortaya çıkmaya başladı. Aydınlanma Çağı filozoflarının eserleri mesela 18.yy.'da Rumcaya çevrilmişti, Cizvitlerin fikirleri yayılmaktaydı. Sırbistan'da ise, 19.yy.'ın başında henüz bir milliyetçilik akımından bahsedilemez. Bulgaristan'da en geç kurulan devlet olarak gecikmiş bir milliyetçilik ortaya çıkmıştır.

Arap milliyetçiliğinin doğuşuna kısaca bakarsak, kimlik olarak Arapların Türklerden ayrılması yine ilk Avrupa'da başladı: Müslüman gruplar 16.yy.'dan beri Osmanlı devletiyle tam bir İslam devleti olarak özdeşleşmiş ve ona bağlıydılar. Devlet de Türk-Arap gibi etnik ayrımcılıktan uzaktı. Uzun yüzyıllar Avrupa Türk kelimesini etnik manada kullanmıyordu, Müslümanlara Türk demektedirler. Bu bakış açısına 19.yy.'ın ikinci yarısında bile rastlıyoruz.

Türk-Müslüman ayrıştırması önce Avrupa'da başladı ve Tanzimat'tan birleştirme, bütünleştirme ve Osmanlı tebaasından bir ulus yaratma idealine, Osmanlılık fikrine tamamen karşıtı (Koloğlu 1999: 227-228). Artık 1876'larda Halil Ganem, İlk Meclis-i Mebusan'ın Hristiyan Suriye milletvekili, Osmanlı toplumunu, fetheden ırk Türkler, Müslümanları yenilmiş ırk ve Hristiyanları şeklinde üç tabakaya ayrıştırıyordu (Koloğlu 1999: 228). İlgi çekici

¹ Balkanlarda dini kimlik ulusal kimliklerin şekillenmesinde önemli rol oynadı çünkü bu toplumlar sekülerleşme sürecine henüz geçmemiş, geleneksel, dinin yaşamı belirlediği topluluklardı.

noktalardan biri de Halil Ganem “millet/ulus” değil ırk kelimesini kullanıyordu. Arap milliyetçiliği etnik bir milliyetçiliğe bürünmüştür.

Cumhuriyet Devrinde Turancılık

1930'dan sonra milli kimlik oluşturma çabaları hız kazanırken Türk-Alman ticaretinin gelişmesine paralel olarak (1929-38 arasında Almanya'dan yapılan ithalat %23'den %49'a, ihracat %16'dan %45'e çıktı) Türkiye'de Nazi Alman propagandası yoğunlaştı. Totaliter rejimlerin Avrupa'da güç kazanmasıyla beraber, Türk ırkçılığını savunan yayınlar ortaya çıkmıştır. Mesela “Orhun” dergisinde alenen Sancar (Sancar 1943: 6) “Türk'ün en aşağısı, başka ırkların en büyüğünden daha uludur” diyebilmiştir. Bu yayınlarda Türkiye'nin etrafının düşmanla çevrili olduğu, Türkün Türk'ten başka dostu yoktur söylemleri de sık işlenen konulardı. Onuru rencide edilmiş, aşağılanmış bir halka üstün ırk iddiası, yarasına merhem gibi gelir. İçte ve dışta yaratılan düşmanlara, nefret ve saldırganlık kolektif bir ideal doğrultusunda kanalize edilir. Irkçı milliyetçiliğin sembolleri tarih boyunca kartal veya kurt gibi gücün, gururun ve saldırganlığın timsalidir. Böyle milliyetçilikte kahramanlık saldırganlık ve şiddetle eşitlenir.

19.yy.'ın ikinci yarısında Gobineau'nun (1816-1882) Rasizmi bir düşünsel yapıya kavuşturması, yani bir ideoloji haline getirmesi, bu temele dayanarak Alman şovenizmini yaratan Alfred Rosenberg (1893-1946), iki dünya savaşı arasında güçlü totaliter rejimler ve bunların yarattığı akımlar Türkiye'yi derinden etkilemiştir. 1930'larda Nazi grupların hayallerindeki faşizmi Türk toplumuna ve Mustafa Kemal'e yansıtarak hayranlık duymaları, daha önceden beri gelişmekte olan siyasi, askeri, ticari ve sermaye ilişkileri ile beraber yeni Cumhuriyet'le Almanya'yı tereddütsüz birbirine yakınlaştırmıştır. Pancermenizm'in ideologlarından C.H. Becker'in gayet açık olarak ifade ettiği gibi emperyalizm savaşlarında Afrika'da bir koloni kapamayan Almanya, Türkiye'yi kendi kolonizasyon bölgesi olarak görmüştür: “Her Avrupa ülkesinin geri kalmış Şark'ta kendine ait bir hayat alanı vardır... Bizim hiçbir şeyimiz yoktu. Şimdi bu hayat alanımız Türkiye'dir” (Becker 1914: 17).

1930 yıllarında Türk siyasi sistemiyle İtalyan ve Alman Faşizmi arasındaki yakınlık üzerine pek çok yayın çıkmış ve Alman faşizminde kullanılan “Volksgemeinschaft, Führertum, Führerstaat” gibi kavramlar (Rössler 1934: 99) Türkiye için yaygınlık kazanmıştır. Almanya'dan gelen bu ırkçı-milliyetçi etki İttihat ve Terakki'nin irredentist Pantürkizm ideolojisini kuvvetlendirmesine rağmen, Kemalist hareket söylemlerinde ve siyasi uygulamalarında Pantürkizm'e mesafeli kalmıştır. 1927'de Türk Ocağı programının 2.

maddesinde “Türk Ocağı’nın faaliyet sahası, sadece Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırlarıdır” yazılıdır (Aydın 1993: 219). Ve Atatürk’ün “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk halkına Türk Milleti’dir” tanımı ile, Cumhuriyet’in kuruluşunda devleti temsil eden hâkim güçler Pantürkist ideallerden kopmuş gibi görünmektedirler. Ancak, 1930’dan itibaren milli kimlik oluşturma çabalarıyla beraber faşizme yakın ırkçı milliyetçiliğin yeniden tırmanışa geçtiğini görüyoruz: 28 Ekim 1932 tarihli Ulus Gazetesi’nde Falih Rıfkı “Kemalizm, Roma yürüyüşününün 10. yıldönümünden dolayı faşistliğe en samimi tebriklerini sunar” (Çavdar 1995: 316) diyebilmektedir.

19.yy. sonlarından itibaren kökleşmeye başlayan ırkçı-Turancı akım 1941’lerden - Almanya ve Türkiye arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı’ndan- sonra Almanya ile olan sıkı ilişkilere bağlı olarak iktidar çevrelerinden gizli destek görmüş ancak hiçbir zaman resmî ideoloji olmamıştır. Türk milliyetçiliğinin etnik bir nitelik kazanması Almanya’nın savaşı kaybedeceği kesin anlaşılınca durdurulmuş, Turancı örgütler tasfiye edilmiş (Koçak 1999: 209), hatta 1944-45 yıllarında ileri gelenleri Turancılık Davasında yargılanmıştır. Bu yıllarda günlük gazeteler ırkçılık karşıtı yayınlarla doluydu. 2 Ağustos 1944’te Almanya ile tüm ilişkiler kesilir.

1935 CHP 4. Kurultayı’nda parti programı “Tek ulus, tek şef, tek parti” görüşüyle değiştirilmesi, yani parti ile devletin özdeşleştirilmesi, Avrupa’nın totaliter rejimlerinin etkisinin bir diğer göstergesidir ve bu uluslararası konjonktürde Türkçülük, Turancılık ve ırkçı dünya görüşü Türkiye’de hortlamıştır. Türkçülük ülküsü Türklüğün bütün milletlerden üstünlüğünü içerir. Savaş kutsanmakta, savaş milletler için yaşama ve yükselme yolu olarak görülmektedir (Martal 1999: 222). Diğer bütün ırkçı ideolojilerde olduğu gibi Darwinist dünya görüşü Türk ırkçılığında da belirgindir. Ancak Nazi Almanya’sı ve dünyada totalizmin çöküşü Türkiye’deki bu ürpertici gelişmenin gidişatını değiştirdi. Dünyadaki totalitarizm konjonktürüyle beraber devletin göz yumuşuyla Türkiye’de yayılmaya başlayan ırkçı milliyetçiliğe, Avrupa’da ve dünyada totalitarizmin çöküşüyle beraber Turancılık aleyhine, geniş bir yayın kampanyası başlatıldı, İnönü 1944’te artık “ırkçılık prensibinin düşmanıyız” diyordu (Martal 1999: 222).

Alman Etkisinde Türk Gençliği

Turancılık ideolojisi Alman birliğinin kurulması öncesindeki fikir akımlarına benzemektedir. Türkçülüğün Panturanizm’e dönüşmesinde Alman milliyetçiliğinin büyük etkisi olmuştur. Turancılık, Alman Emperyalizmi tarafından kendi dış siyasetine uygun olduğu için desteklenmiş, etnik Türk milliyetçiliği Pan-Cermen hareketinin bir aracı olarak

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Milletleşme Süreci

görülmüştür. Alman hayranı Turancı Enver Paşa savaşçı ve milliyetçi bir gençlik yaratma ülküsüyle 1914'te ilk İttihat ve Terakki paramiliter gençlik örgütü olan “Osmanlı Güç Derneklerini” kurdu, onun yerine 1916'da Alman modeli “Osmanlı Genç Dernekleri” geçti ve Enver Paşa başına Almanya'da gençlik örgütleriyle yaptığı çalışmalarıyla tanınan Von Hoff'u getirtti. 1917'de sayıları vilayetlerde 351, müstakil sancaklarda 355'e uzanan bu örgüt (Aydemir 1981: 66) bütün Osmanlı gençlerini Harbiye Nezareti denetiminde zorunlu olarak milis örgütlerine alıyordu. Almanya'da olduğu gibi eğitimin amacı militarist, otoriter karakterli, milliyetçi, disiplinli ve itaatkâr bir gençlik yetiştirmekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki bu paramiliter örgütlenme Cumhuriyet'in ilk yıllarında da sürdü, Alman modeline dayanan İttihat ve Terakki geleneği devam ettirildi.

Milliyetçiliğin Üretim Alanına Yansımaları

Devlet mekanizması içinde Sultan'dan gittikçe bağımsızlaşan bir bürokratik elit içinde, imparatorluğun yalnız siyasi olarak değil ekonomik yönden de yarı sömürge haline gelmesine karşıt bir milli iktisat politikası geliştirme eğilimi doğmuştur. Bu politika gayri Müslümanların elinde toplanmış sermaye birikimini Müslümanlara aktarmayı hedeflemiştir. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Sevr'e kadar eski rejimi yıkmak yerine içerden reformlar yaparak değişim yapma siyasetini gütmüşlerdir ama milliyetçi bürokrasi Sevr'le beraber eski rejimle yollarını ayırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı Sevr'le ortadan kaldırılırken milliyetçi-devrimci bürokrasinin de önünü açmıştır. Lozan ise İmparatorluk rejiminden ulus-devlete geçişin belgelenmesidir.

1915 kısmi sanayi sayımına göre endüstride çalışan işçilerin %60'ı Rum, %15'i Ermeni, %10'u Musevi'ydi (Devlet İstatistik Enstitüsü 1973: 143). Vasıflı işçilerin çoğu ise yabancı uyruklu idi. İlgi çekicidir ki Batı'da olduğu gibi sermaye-işçi karşıtlığı yerine 19.yy.'ın sonu ve 20.yy.'ın başında Osmanlı İmparatorluğu'nda çatışma Müslüman işçilerle gayrimüslim işçiler arasında baş göstermiştir. Çünkü yabancı sermaye en yüksek ücretleri yabancılara, ondan sonra Gayrimüslimlere ödüyordu. En düşük ücretler ise, Müslüman işçilere veriliyordu. 1923 grevlerinde Müslüman işçiler, gayri Müslüman işçilerin çıkarılıp yerine Müslümanların alınmasını talep ettiler. Avrupalı düşmanlara duyulan nefrete paralel olarak işçiler arasında milliyetçi bir akım doğdu; bu milliyetçiliği hem İttihat ve Terakki hem de Atatürk desteklemiştir. 1930'larda “milliyetçi Türk işçisi” söylemini CHP'nin tüzüklerinde (1923, 1927) ve 1931 yılı programında görüyoruz (Güzel 1993: 247). Sınıflaşmayı reddederek, milletçe bütünleşme; işçilerin milliyetçileştirilmesi ve bunların örgütleri aracılığıyla milliyetçiliğin toplumsallaştırılması amaçlanıyordu. 1938'de sınıf esasına göre cemiyet

kurmanın yasaklanmasına kadar giden yol, işçilerin otonom olarak kurdukları örgütlerin ve işçilerin devlet denetimine alınması sürecidir (Akkaya ve Güngör 1999: 405). Sendika, toplu sözleşme ve grev hakları milli menfaatler ve kaynaşmış bir toplum yaratma adına reddedilmiştir. Sendikalaşma yasağı ancak 1946'da uluslararası siyasette liberal demokrasilerin yükselmesiyle kaldırıldı. Batılı devletlerin yanında yer almak isteyen Türkiye sistemde değişiklik yapmak mecburiyetindeydi. Ancak yeni Sendikalar Kanunu, halen sendikaları milliyetçi örgütler olarak düzenler: Kanunun 5. Maddesi: "Sendikalar milli teşekküllerdir. Milliyetçiliğe ve milli menfaatlere aykırı hareket edemezler" buyurmaktadır (Akkaya ve Güngör 1999: 412).

KAYNAKÇA

Akçam, T. (1999). Tarihimizi Tabulaştırma Nedenleri ve Sonuçları (168-194), Tarih ve Milliyetçilik: Birinci Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı, Mersin.

Akkaya, Y., Güngör, F. (1999). Düzen ve Kalkınma Arayışları İçinde Türkiye'de Sendikacılık ve Milliyetçilik (400-419), Tarih ve Milliyetçilik: Birinci Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı, Mersin.

Alter, P. (1985). *Nationalism*. Frankfurt: Hodder Education.

Arai, M. (1992). *Turkish nationalism in the Young Turk Era*. Leiden: E.J. Brill.

Aydemir, Ş. S. (1981). *Enver Paşa*, Cilt III, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Aydın, S. (1993). *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Becker, C. H. (1914). *Deutsch-türkische Interessengemeinschaft*. Bonn.

Çavdar, T. (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1973). *Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Gelişmesinin 50. Yılı*, Ankara.

Elias, N. (1976). *Über den Prozess der Zivilisation: Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, Vol. II, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Elias, N. (1990). *Studien über die Deutschen: Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Elias, N., Scotson, J. L. and Schröter, M. (1990). *Etablierte und Außenseiter*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Gawrych, G. W. (1986). The Culture and Politics of Violence in Turkish Society, 1903–14, *Middle Eastern Studies*, 22 (3), 307–330.

Güzel, M. Ş. (1993). *Türkiye'de İşçi Hareketi: (Yazılar-Belgeler)*, İstanbul: Sosyalist Yayınları.

Koçak, C. (1999). 1940'lı Yıllarda Devletin Hizmetinde ve Gözetiminde Türk Milliyetçiliği (208-212), Tarih ve Milliyetçilik: Birinci Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı, Mersin.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Milletleşme Süreci

Koloğlu, O. (1999). Arap Milliyetçiliğinin Sunuluşundaki Çelişkiye Örnek (225-232), Tarih ve Milliyetçilik: Birinci Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı, Mersin.

Kürşat, E. (2003). *Der Verwestlichungsprozeß des Osmanischen Reiches im 18. und 19. Jahrhundert: Zur Komplementarität von Staatenbildungs- und Staatenbildungsprozesse*, Cilt II, Frankfurt am Main: Iko-Verlag Berlin.

Kushner, D. (1977). *The rise of Turkish nationalism, 1876-1908*, London: Routledge.

Kürşat-Ahlers, E. (1996). Die Brutalisierung der Gesellschaft und Kriegsführung im Osmanischen Reich Während der Balkan Kriege (1903-1914). In A. Gestrich (Ed.), *Gewalt im Krieg. Ausübung, Erfahrung und Verweigerung von Gewalt in Kriegen des 20. Jahrhunderts* (51-74). Münster: Lit-Verlag.

Mardin, Ş. (1969). *Continuity and Change in the Ideas of the Young Turks*, Ankara: Occasional Papers.

Martal, A. (1999). İki Dünya Savaşı Arasında Şövenizm (213-224), Tarih ve Milliyetçilik: Birinci Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı, Mersin.

Mitscherlich, A. (1963). *Auf Dem Weg Zur Vaterlosen Gesellschaft*, München: Piper.

Öztürk, K. (1990). *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*. Cilt II, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Rössler, F. (1934). *Kemal Pascha*, Berlin: R. Kittlers Verlag.

Sancar, N. (1943). Türkiye'de Irk ve Irkçılık Fikri, *Orhun* (11), İstanbul.

Tilly, C. (1990). *Coercion, Capital, and European States, A.D. 990-1990*, Oxford: Basil Blackwell.

Toprak, Z. (1995). Türkiye'de Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm. Sabahattin Şen. (Ed.), *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu* içinde (39-82), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.